

**ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ ТА КУЛЬТУРА: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ У
ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Інна Попова
Київ

Аналізуються проблеми формування екологічної свідомості та культури у трансформаційному суспільстві; автор підкреслює змінний характер соціально-економічних, політичних та соціокультурних реалій трансформаційного суспільства, відображення цих змін в екологовиховних моделях та програмах; ефективність формування екологічних цінностей може бути лише на основі високоекологічного виробництва в системі сталого розвитку. Зазначається, що важливим чинником формування екологічної культури та свідомості громадян є відповідні громадські організації, їх безпосередня діяльність, висвітлення її у засобах масової інформації, громадський вплив. Першочерговими завданнями в цій галузі є: розширення доступу зацікавлених осіб до інформації з екопроектів і рішень. Підкреслюється, сьогодні вкрай необхідне усвідомлення величезних можливостей сучасних нанотехнологій, які мають гарантувати суспільству безпеку від можливих негативних наслідків їх реалізації.

Ключові слова: людина, культура, виробництво, екологія, екологічна свідомість, екологічна культура.

Проблема формування екологічної свідомості та культури є загальнолюдською, актуальною і невідкладною. У кожній країні, регіоні чи місцевості вона вирішується, з одного боку, за загальними правилами, а з іншого – з урахуванням певних місцевих особливостей. Останнє стосується й України. Геополітичне становище, наявні природні ресурси, виробничі та побутові традиції – все це треба враховувати, пропонуючи ту чи іншу модель екологічного виховання чи просвітництва. Певні особливості цього процесу обумовлені й нинішнім статусом України як трансформаційного суспільства.

Будь-яке трансформаційне суспільство характеризується змінними виробничими реаліями, політичною структурою, культурою й мораллю, що позначається на екологічній свідомості громадян. Якщо ж суспільство знаходиться у стані трансформаційної кризи, то культура та мораль носять суто прагматичний, споживацький характер, а екологічна свідомість залишається абстрактною категорією, адже всі згодні з важливістю та актуальністю екологічного питання, але на рівні суб'єктивної дії екологічна свідомість не набуває аксіологічного змісту.

Дослідження розвитку сучасної екологічної ситуації примусило світове співтовариство (зокрема вчених та політиків) зробити висновок, що у порівнянні з будь-якою кризою, яка формує сучасний екологічний стан (наприклад, енергетичною чи навіть продовольчою), найнебезпечнішою є антропологічна, що сутність екологічної кризи полягає у втраті людиною людяності, й визнати, що взаємодія суспільства та природи залежить від світоглядних настанов та принципів, які створюються в процесі практичного та духовного освоєння людиною світу (Molotova 2006) [7].

Наприклад, С. Подолинський у своєму дослідженні «Праця людини та її відношення до розподілу енергії» довів, що чим вищий рівень розвитку людини, чим складніше її моральне і розумове життя, тим більше праці вона змушена виділити на власне задоволення. Людство стає щораз сильнішим і досконалішим, а менша кількість перетвореної енергії людської праці здатна перетворювати більшу кількість нижчої енергії у її вищі форми. Використовуючи природні ресурси, людство через свою працю спроможне здійснювати функції збереження або розсіювання у просторі різних видів енергії, і насамперед сонячної, яка є найбільш екологічно чистою, дешевою і безпечною. Використання ресурсів довкілля в процесі економічної діяльності має відповідати його природним можливостям поповнювати (відновлювати) ці ресурси, аби ця енергія не зменшувалась і залишалась у своїх прийнятних межах (Zlupko 1992) [4].

У сучасних умовах загострення екологічної кризи вимагає перегляду системи взаємовідносин «людина-природа», маючи на меті використання наукових досягнень (інноваційних технологій), акцентуючи увагу не на завоюванні природи, а на мінімізації впливу на навколишнє природне середовище. «Перш за все, необхідно змінити вектор наукового пізнання зі спрямування на те, щоб відібрати в природи її багатства, на пошуки

шляхів збереження навколишнього середовища та встановлення «меж» дозволеного з точки зору припустимих стратегічних інтересів країн і долі майбутніх поколінь. Від того, наскільки стане можливим така екологічна налаштованість майбутнього суспільства, і залежить його доля» (Chernomordenko 2009, p. 115) [9]. Все це справедливо не тільки для наукового пізнання, а й для гносеологічних принципів людської свідомості взагалі. Наука – тільки частина соціокультурної діяльності, підґрунтя для формування світогляду. Більш загальним поняттям тут виступає культура як цілісна система взаємин людини з природою.

Як зазначав М. Тарасенко, культура в загальному вигляді, тобто об'єктивно, є не що інше, як спосіб буття суспільної форми діяльності, механізм її здійснення як суспільного відношення в матеріальному світі, у соціальній дійсності і в соціальних зв'язках між людьми, у технології, в науці, у пізнанні, у відносинах моралі, у свідомості тощо. У суб'єктивному плані культура є суспільно виробленою загальною формою зв'язку, що характеризує єдність людини із зовнішньою природою, іншими людьми, матеріальними, духовними та особистісно-індивідуальними формами її діяльності (Verestun 2007) [2].

Екологічна культура – поведінка й життя суспільства (окремого індивіда) на основі пізнання та раціонального використання законів розвитку природи з урахуванням близьких і віддалених наслідків змін природного середовища під впливом людської діяльності (Musiyenko 2004) [8]. Формування екологічної культури починається з усвідомлення аксіологічного значення екологічних проблем. Як відомо, індивідуальна та суспільна свідомість знаходяться у діалектичній єдності, тобто відсутність аксіологічної значущості екологічної складової у суспільній свідомості відбивається на індивідуальній, під час процесу соціалізації не відбувається формування екологічного світогляду, екологічної культури та екологічної свідомості. Такий стан притаманний саме трансформаційній кризі, оскільки вимушує широкий загал вирішувати насамперед питання щоденного виживання, а не довгострокових перспектив. Екологічній свідомості притаманний динамічний соціокультурний характер, що закріплюється у досвіді людини і засвоюється індивідуально. Вона відображує навколишнє середовище і може трансформуватися. Цьому сприяє практика взаємодії індивідів у процесі життєдіяльності. Все це говорить про те, що екологічна свідомість виступає передумовою до суттєвих змін у взаємодії людини та природи (Didkov 2012) [3]. Саме тому перший крок до екобезпечного стійкого розвитку – формування екологічної свідомості на індивідуальному рівні, що забезпечить послідовний вихід на рівень суспільної екологічної свідомості. Отже, виникає необхідність формування нової системи екологічних цінностей як найвищого рівня життєвого благополуччя, а також ініціювання прогресивних видів економічної діяльності, спрямованих на упередження та подолання екологічних загроз, які спричинені антропогенним і техногенним впливом на навколишнє середовище. Утвердження екологічних пріоритетів у суспільному розвитку відбувається переважно за умов високої економічної культури та ділової активності (Bokhan 2009) [1].

Екологічна свідомість – глибоке, доведене до автоматизму розуміння нерозривного зв'язку людини з Природою, залежності добробуту людей від цілісності й порівнянної незмінності їхнього середовища проживання. У світоглядному плані екологічна свідомість – вищий рівень усвідомлення людиною свого місця та значення в еволюції біосфери у зв'язку з бурхливим розвитком науки й технологій (Musiyenko 2004) [8]. Формування екологічної культури – не миттєвий, але вельми необхідний процес. Надати цьому процесу прискорення можна лише за умови системної неперервної та якісної – із залученням спеціалістів-гуманітаріїв – освіти. Просвітницьку діяльність потрібно вважати невід'ємною, суттєвою ланкою в системі формування екологічної свідомості, а отже, і необхідного рівня культури відносин у системі «людина – природа». Термін екологічна освіта – система навчання, спрямованого на засвоєння основ екології для формування в кожного члена суспільства усвідомлення тісного взаємозв'язку всіх природних та соціальних процесів, необхідності захисту довкілля та його поліпшення, раціонального природокористування. Екологічна освіта нині – один з основних факторів екологізації всіх видів людської діяльності та необхідний елемент загальної культури (Musiyenko 2004) [8]. Формування екологічної свідомості – основне завдання екологічної освіти.

Є. Гірусов констатує, що екологічна свідомість є сукупністю поглядів, теорій і емоцій, які відображають проблеми співвідношення суспільства і природи у плані їх

розв'язання відповідно до конкретних соціальних і природних можливостей. Тобто екологічна свідомість ґрунтується на ідеологічних і моральних цінностях, але передбачає їх індивідуальне осмислення. Вона формується із знань і переконань в галузі взаємостосунків суспільства і природи, на екологічно доцільному ставленні до природних ресурсів, уміннях застосовувати науково обумовлені рішення у ставленні до природи: відображає індивідуальний досвід спілкування з природними системами (Didkov 2012) [3].

Проблема існує ще й тому, що, за визначенням, екологічна культура – це тип життєдіяльності людини, що успадковується, та її взаємовідносин з навколишнім середовищем, що сприяють здоровому способу життя, стійкому соціально-економічному розвитку, екологічній безпеці країни і кожної людини. Але зміни, спричинені техногенною діяльністю людини настільки швидкі, що людина не встигає адаптуватися до нового способу життя та напрацювати відповідну систему цінностей. Видатний мислитель сучасності, член Римського клубу А. Печчеї підкреслював, що суть проблеми, що постала перед людством на нинішній стадії його еволюції, полягає саме в тому, що люди не встигають адаптувати свою культуру у відповідності з тими змінами, що самі вносять у цей світ, і джерела кризи лежать в середині, а не поза людською сутністю (Verestun 2007) [2].

Вирішення екологічних проблем у більшості науковців пов'язується з формуванням екологічної культури й, зокрема, екологічного світогляду людини XXI століття. І в цьому важливу роль відіграють інформаційні технології, оскільки саме вони дають можливість глобально впливати на суспільну свідомість. Завдяки їм суто теоретична наука (екологія) набуває реального та практичного змісту, стає фоном повсякденного життя людей. Інакше кажучи, засоби масової інформації забезпечують «колір і звук» екологічним проблемам (Chernomordenko 2009) [9]. Засоби масової інформації є безпрецедентним каналом формування суспільної та індивідуальної свідомості, тому державна політика повинна спрямовуватися на забезпечення їх відповідності потребам формування екологічної культури та світогляду сталого розвитку.

Моральним і екологічним цінностям притаманна властивість пронизувати багато сфер діяльності людей. Але екологічні цінності функціонують і мають сенс лише в сферах прямої і непрямой взаємодії суб'єкта з об'єктом природи. Тоді як моральні цінності пронизують усі відносини суб'єкта із суб'єктом, включаючи взаємини, опосередковані природними об'єктами, як окремий випадок міжсуб'єктних відносин. Кореляція екологічних і моральних цінностей багато в чому залежить від конкретної екологічної ситуації. Ставлення до природи, таким чином, потрапляє у сферу дії моральних феноменів, серед яких совість, відповідальність, обов'язок тощо. Це означає, що екологічні відносини є одночасно і моральними відносинами (Yurchenko 2009) [10]. Саме тому існує прямий зв'язок стану моральності суспільства та сформованості екологічної свідомості.

Ще одним важливим чинником формування екологічної культури та свідомості громадян є відповідні громадські організації: їх безпосередня діяльність, висвітлення її у засобах масової інформації, громадський вплив. На жаль, в Україні необхідно визнати недостатню (а в ряді випадків і неефективну) участь громадських, екологічних та неурядових організацій у процесах прийняття екологічно важливих рішень і реалізації екопроектів. Незважаючи на те, що останнім часом громадські організації та об'єднання стали більш активно брати участь у процесах прийняття екологічно важливих рішень, ступінь їхнього впливу і можливості контролю прийнятих рішень залишаються досить низькими, тобто відкритість екологічної політики залишає бажати кращого, а ступінь впливу на формування екологічної свідомості громадян надзвичайно малий. Першочерговими завданнями в цій галузі є: розширення доступу зацікавлених осіб до інформації з екопроектів і рішень; інформаційна пропаганда і підтримка екопроектів і екоакцій; висвітлення питань екополітики в ЗМІ; публікації матеріалів, що стосуються екопроектів, результатів дебатів та обговорень за їх результатами тощо. Відзначаючи досягнутий прогрес, слід звернути увагу на необхідність спрощення процедур доступу та участі громадськості в екологічно значущих діях і рішеннях (Kalashnyk 2008) [6].

Крім того, формування світогляду відбувається перш за все у відповідному інформаційному просторі. Людина у своєму історичному розвитку майже завжди приймала рішення за умов неповної інформації та досить часто в процесі реалізації своїх проектів стикалася з негативними наслідками, що супроводжували реалізацію її задумів.

На думку російського еколога М. Реймерса, який, формулюючи принцип «неповноти інформації» (принцип невизначеності), зауважив, що в процесі людської діяльності з перетворення природи й узагалі будь-яких акцій у природокористуванні завжди відчувається дефіцит інформації для апріорного судження стосовно всіх можливих результатів і наслідків цих акцій, особливо в далекій перспективі (Chernomordenko 2009) [9]. Отже, сьогодні вкрай необхідне усвідомлення того, що величезні можливості сучасних, наприклад, нанотехнологій мають осмислюватись і в першу чергу гарантувати суспільству безпеку від можливих негативних наслідків їх реалізації.

Екологічний імператив є домінуючим у цій концепції, оскільки нинішні реалії господарювання демонструють обмеженість природних ресурсів і асиміляційного потенціалу природи, що обумовлює необхідність визначення меж, у яких біосфера ще здатна витримувати антропогенні навантаження. При цьому у світогляді людей має домінувати уявлення про самоцінність природи, її унікальність, на чому й повинні базуватися нові стратегії природокористування. Необхідність формування нової, екологічно орієнтованої моралі, етики, світогляду є надзвичайно важливим завданням, проте це тривалий і складний шлях, який повинен супроводжуватися негайними дієвими заходами, здатними формувати нові принципи, форми, навички господарювання задля унеможливлення вичерпання, деградації природних ресурсів, поглиблення екологічної кризи (Іванова 2011) [5]. Все це повинно підкріплюватися та керуватися відповідною державною політикою із правовим забезпеченням становлення парадигми стійкого розвитку.

Література:

1. Бохан А. Екологізація підприємництва – визначальна складова безпеки розвитку суспільства / А. Бохан // Вісн. Київського нац. торгівельно-економічного ун-ту : наук. журнал. – 2009. – № 6. – С. 60.
2. Верестун Н. О. Роль екологічної культури у збалансованому розвитку суспільства [Електронний ресурс] / Н. О. Верестун // Зб. Матер. II-го Всеукр. з'їзду екологів з міжнарод. участю / Центр екологічної освіти та інформації. – 2007. – Т. 2. – Режим доступу : http://eco.com.ua/sites/eco.com.ua/files/lib1/konf/2vze/zb_m/0156_zb_m_2VZE.pdf
3. Дідков О. Формування екологічної свідомості та культури засобами освіти та виховання особистості / О. Дідков // Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. № 63. – С. 472.
4. Злупко С. М. Відкриття С. А. Подолинського / С. М. Злупко // Аксіоми для нащадків: українські імена у світовій науці : зб. нарисів / упоряд. і передм. О. К. Романчук. – Львів : Істор.-просвіт. організація «Меморіал», 1992. – 544 с.
5. Іванова Т. В. Передумови переорієнтації сучасного екологічно небезпечного природокористування в державі [Електронний ресурс] / Т. В. Іванова // Державне управління: удосконалення та розвиток : електронне наукове фахове видання. – 2011. – № 1. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua>
6. Калашник С. Д. Социально-экономические и экологические факторы формирования государственной политики сохранения природно-ресурсного потенциала / С. Д. Калашник, В. В. Сабадаш // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 3 – Т. 2. – С. 31–43.
7. Молотова О. М. Філософсько-методологічний аналіз процесу трансформації сучасного екологічного світогляду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук / О. М. Молотова ; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. – К., 2006. – 16 с.
8. Мусієнко М. М. Екологія : тлумачний словник / Мусієнко М. М., Серебряков В. В., Брайон О. В. – К. : Либідь, 2004. – 376 с.
9. Черноморденко І. Процес екологізації як сутнісний елемент трансформації суспільства / І. Черноморденко, Т. Цой // Схід. – 2009. – № 4 (95). – С. 115.
10. Юрченко Л. І. Екологічні цінності в структурі екологічної свідомості й екологічної культури / Л. І. Юрченко // Мультиверсум : філософський альманах : зб. наук. праць / гол. ред. В. В. Лях. – К., 2009. – Вип. 78. – С. 231.

Literatura:

1. Bokhan A. Ekolohizatsiya pidpryyemnytstva – vyznachalna skladova bezpeky rozvytku suspilstva / A. Bokhan // Visn. Kyivskoho nats. torhivelno-ekonomichnoho un-tu : nauk. zhurnal. – 2009. – # 6. – S. 60.

2. Verestun N. O. Rol ekolohichnoyi kultury u zbalansovanomu rozvytku suspilstva [Elektronnyy resurs] / N. O. Verestun // Zb. Mater. II-ho Vseukr. zyizdu ekolohiv z mizhnarod. uchastyu / Tsentr ekolohichnoyi osvity ta informatsiyi. – 2007. – T. 2. – Rezhym dostupu : http://eco.com.ua/sites/eco.com.ua/files/lib1/konf/2vze/zb_m/0156_zb_m_2VZE.pdf

3. Didkov O. Formuvannya ekolohichnoyi svidomosti ta kultury zasobamy osvity ta vykhovannya osobystosti / O. Didkov // Hileya : naukovyy visnyk : zb. nauk. prats. – K., 2012. – Vyp. # 63. – S. 472.

4. Zlupko S. M. Vidkryttya S. A. Podolynskoho / S. M. Zlupko // Aksiomy dlya nashchadkiv: ukrayinski imena u svitoviy nautsi : zb. narysiv / uporyad. i peredm. O. K. Romanchuk. – Lviv : Istor.-prosvit. orhanizatsiya «Memorial», 1992. – S. 318. – 544 s.

5. Ivanova T. V. Peredumovy pereoriyentatsiyi suchasnoho ekolohichno nebezpechnoho pryrodokorystuvannya v derzhavi [Elektronnyy resurs] / T. V. Ivanova // Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok : elektronne naukovye fakhove vydannya. – 2011. – # 1. – Rezhym dostupu : <http://www.dy.nayka.com.ua>

6. Kalashnyk S. D. Sotsyalno-ekonomycheskye y ekolohycheskye faktory formyrovannya hosudarstvennoy polytyky sokhranennya pryrodno-resursnoho potentsyala / S. D. Kalashnyk, V. V. Sabadash // Mekhanizm rehulyuvannya ekonomiky. – 2008. – # 3 – T. 2. – S. 31–43.

7. Molotova O. M. Filosofske-metodolohichnyy analiz protsesu transformatsiyi suchasnoho ekolohichnoho svitohlyadu : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filos. nauk / O. M. Molotova ; In-t filosofiyi im. H. S. Skovorody NANU. – K., 2006. – 16 s.

8. Musiyenko M. M. Ekolohiya : tlumachnyy slovnyk / Musiyenko M. M., Serebryakov V. V., Brayon O. V. – K. : Lybid, 2004. – 376 s.

9. Chernomordenko I. Protses ekolohizatsiyi yak sutnisnyy element transformatsiyi suspilstva / I. Chornomordenko, T. Tsoy // Skhid. – 2009. – # 4 (95). – S. 115.

10. Yurchenko L. I. Ekolohichni tsinnosti v strukturi ekolohichnoyi svidomosti y ekolohichnoyi kultury / L. I. Yurchenko // Multyversum : filosofskyy almanakh : zb. nauk. prats / hol. red. V. V. Lyakh. – K., 2009. – Vyp. 78. – S. 231.

Анализируются проблемы формирования экологического сознания и культуры в трансформационном обществе; автор подчеркивает переменный характер социально-экономических, политических и социокультурных реалий трансформационного общества, отражение этих изменений в экологических моделях и программах; эффективность формирования экологических ценностей может быть только на основе высокоэкологичного производства в системе устойчивого развития. Отмечается, что важным фактором формирования экологической культуры и сознания граждан есть соответствующие общественные организации, их непосредственная деятельность, освещение ее в средствах массовой информации, общественное влияние. Первоочередными задачами в этой области являются: расширение доступа заинтересованных лиц к информации с Экопроект и решений. Подчеркивается, сегодня крайне необходимо осознание огромных возможностей современных нанотехнологий, которые должны гарантировать обществу безопасность от возможных негативных последствий их реализации.

Ключевые слова: человек, культура, производство, экология, экологическое сознание, экологическая культура.

The problems of environmental awareness and cultural transformation in society are analyzed in the source; author emphasizes the variable nature of the socio-economic, political and cultural realities of the society transformation reflecting these changes in ecologically educational models and programs; efficiency of environmental values formation can only be based on high technologies production system sustainability. It is noted that an important factor in the formation of ecological culture and consciousness of citizens are relevant civil society organizations and their immediate activities, its coverage in the media and public influence. The primary objectives in this field are: increasing stakeholders' access to information on eco-projects and solutions. It's emphasized nowadays that understanding the

enormous opportunities of modern nanotechnology is vitally important, which should ensure public in safety from adverse consequences of their implementation.

Key words: people, culture, production, ecology, environmental awareness, ecological culture.